

2012

Szlakiem renesansu

**50. OGÓLNOPOLSKI MŁODZIEŻOWY KONKURS
FILATELISTYCZNY**

SZLAKIEM RENESANSU

TARNÓW, 7-10 CZERWCA 2012 R.

oprac.: dr Marek Smola

SPIS TREŚCI

1. WPROWADZENIE.....	4
2. GŁÓWNE ZJAWISKA POLSKIEGO RENESANSU	5
3. LITERATURA RENESANSOWA W POLSCE.....	7
4. ARCHITEKTURA RENESANSOWA W POLSCE	11
5. RZEŻBA I MALARSTWO RENESANSU W POLSCE.....	18
6. ARRASY WAWELSKIE.	21
7. MUZYKA POLSKA DOBY RENESANSU.....	22
8. NAJWAŻNIEJSZE OSIĄGNIĘCIA POLSKIEJ NAUKI DOBY RENESANSU.	24
9. TARNÓW W DOBIE RENESANSU	29

1. WPROWADZENIE

Pojęcie "renesans", granice czasowe epoki

Obecnie terminem "renesans" określa się epokę trwającą od XIV do XVI wieku. W różnych krajach epoka ta osiągała różną rozpiętość czasową - we Włoszech rozpoczęła się już w początku wieku XIV i natomiast w Europie północnej rozpoczęła się dopiero w wieku XV. We Włoszech historycy przyjmują jako datę końcową rok 1527, tzw. *Sacco di Roma*, kiedy to nastąpiło zdobycie i zniszczenie Rzymu przez niemiecko-hiszpańskie wojska cesarza Karola V, walczące m.in. z papieżem Klemensem VII i miastami włoskimi. Renesans północny trwał, zdaniem historyków do końca wieku XVI, choć w niektórych krajach (np. w Polsce) przedłużył się do początku wieku XVII.

Nazwa

Nazwa renesansu pochodzi od francuskiego słowa *renaissance*, oznaczającego "odrodzenie". Nazwy tej użył już w XVI wieku Giorgio Vassari, pisząc dzieło o sztuce renesansu, pojęcie utrwaliło się jednak dopiero w XVIII wieku dzięki francuskim encyklopedystom. W następnym wieku uczeni określali terminem "renesans" odrodzenie antycznej literatury i odnowienie studiów nad starożytnością, które miały miejsce w czasach, kiedy panował francuski władca Franciszek I (okres ten przypadł na lata 1515-1547). Nieco później zakres pojęcia "renesans" rozszerzono na zjawiska społeczne. Terminem "odrodzenie" objęto również odnowienie ludzkości (*renovatio hominis*), czyli jej wzrastanie, unoszenie się na wyższy poziom, oraz odnowienie antyku (*renovatio antiquitatis*). Przeszłość starożytna, wiedza, kultura i sztuka antyczna uległy odnowieniu. Zjawiska te rozpoczęły się już w XIV wieku.

Rozwój renesansu

Do rozwoju odrodzenia przyczyniło się wiele czynników historycznych. Po pierwsze - wielka XIV-wieczna zaraza, która zabiła miliony ludzi. Ci, którzy ocaleli, zapragnęli nowej ideologii, która pozwoli im cieszyć się życiem, dopóki mogą. Stąd wziął się humanizm. Po drugie - kryzys papieństwa oraz reformacja, która objęła wiele krajów. Papież przestał być w jej wyniku wspólną władzą duchowną, a łacina stopniowo zaczęła ustępować miejsca językom narodowym. Warto również wspomnieć o powstaniu druku, który przyspieszał rozpowszechnianie się nowej myśli humanistycznej czy religijnej, a co za tym idzie - upowszechniał idee humanizmu i reformacji. Do rozwoju renesansu przyczyniło się również rozbięcie Europy cesarsko-papieskiej i powstanie zjednoczonych państw i feudalnych państweczek. Krajami wówczas zjednoczonymi były Hiszpania, Francja i Polska.

Erasm z Rotterdamu

2. GŁÓWNE ZJAWISKA POLSKIEGO RENESANSU

Rozwój sztuki drukarskiej:

W okresie renesansu powstała i rozwijała się sztuka drukarska. W roku 1473 pojawił się w Polsce pierwszy zakład drukarski - wędrowny zakład Kaspra Staubego, który do Polski przybył z Niemiec. W 1503 roku powstała drukarnia Kaspra Hochfedera, którą dwa lata później przejął Jan Haller. To właśnie w tej drukarni po raz pierwszy wydrukowano polskie dzieło: *Statuty Łaskiego*. Duże znaczenie w polskim drukarstwie miała również drukarnia Floriana Unglera, powstała w 1510 roku.

Akademia Krakowska:

Działalność Akademii Krakowskiej wniosła duży wkład w rozwój polskiego renesansu. Już w XV wieku kręgi akademickie żywo interesowały się humanizmem włoskim oraz kulturą starożytną. Stopniowo do programu nauczania wprowadzano dzieła antycznych autorów: Wergiliusza, Horacego, Owidiusza czy Terencjusza.

Stosunek do antyku:

Renesansowi artyści nie "odkryli" antyku, ponieważ był on znany w średniowieczu. Zmieniła się tylko skala tego zjawiska. W średniowieczu uczeni cenili greckie i rzymskie osiągnięcia naukowe, literackie i filozoficzne, zdarzało się, że do nich sięgali (na przykład: scholastyka czerpała z nauki Arystotelesa). Wiedza ta była jednak dosyć chaotyczna, nieuporządkowana, operowano bowiem tylko fragmentami antycznej nauki, nie znano całości. Pewna nieufność miała źródło w głębokim chrześcijaństwie średniowiecza, które niezbyt chętnie sięgało do dorobku pogańskich uczonych. Renesans natomiast próbował wskrzesić antyk jako całość, w której każda część ma swoje miejsce oraz znaczenie. Starożytna wiedza i kultura w takim ujęciu zyskały nowy sens. Humanistyczny stosunek do człowieka i wiara w jego twórcze zdolności (*humanitas*) miały swoje źródło w greckim ideale wychowawczym, zwanym *paideia*.

Humaniści sięgali w głąb antyku, nie interesowali się nim powierzchownie. Chcieli poznać jak najdokładniej i jak najwięcej. W ten właśnie sposób wykształciły się nauki humanistyczne, które uprawiano na wszystkich bardziej znaczących uczelniach, również na Akademii Krakowskiej. Literatura renesansu w Polsce pozostaje dwujęzyczna. Jednakże w literaturze pięknej dominowała polszczyzna. Często nawiązywano do wzorów antycznych. Szczególną rolę odegrali mecenas, którzy stworzyli wielu pisarzom możliwość rozwoju.

Renesans w Polsce - periodyzacja:

Nie dokonując szczegółowej dyskusji, proponuję przyjąć następującą periodyzację polskiego renesansu:

- początki renesansowego humanizmu w Polsce (od połowy XV wieku do ok. 1510 roku)
- dominacja renesansu (ok. 1510 - 1560)
- apogeum renesansu (1560 - 1600)
- zmierzch renesansu (1600 - 1630/1650)

Rozwój renesansu w Polsce

Rozwojowi renesansu w Polsce sprzyjały szerokie kontakty z Zachodem, szczególnie z kolebką renesansu jaką były Włochy. To nie tylko **królowa Bona**, która jest swoistym przykładem łączności Polski i Włoch w XVI w., ale przede wszystkim **kontakty naukowe** z uczelniami włoskimi, gdzie studiowali licznie Polacy (np. Kopernik, czy Janicki), to kontakty z Rzymem i licznymi papieskimi inicjatywami budowlanymi, czy literackimi, to wreszcie fakt, iż Polska była krajem **tolerancji religijnej**, z czego korzystali liczni uciekinierzy z krajów europejskich, często wybitni humaniści (np. Kallimach).

Rozwojowi języka polskiego służyły również spisywane w tym czasie traktaty, dotyczące m.in. ortografii i gramatyki polskiej. Trzeba tu wymienić **Stanisława Murzynowskiego**, który napisał wykład ortografii polskiej i dołączył go do swojego przekładu Nowego Testamentu. Ważną tu postacią jest **Jan Mączyński**, który wydał słownik łacińsko-polski. Pierwszą gramatykę polską spisał **Piotr Statorius – Stojeński**, zaś znani polscy pisarze, **Jan Kochanowski** i **Łukasz Górnicki**, to także autorzy rozpraw na temat ortografii. Wszystkie te dzieła sprzyjały rozwojowi języka polskiego. Dzięki niej można było wyrazić już nawet najbardziej skomplikowane treści, napływające do Polski z południa i zachodu Europy.

3. LITERATURA RENESANSOWA W POLSCE

W okresie renesansu polska kultura przeżywała rozkwit. Polska zajmowała poczesne miejsce na mapie Europy, zaś wpływy włoskie, które nasiliły się wraz ze ślubem Zygmunta Starego z Boną Sforzą, przyczyniły się do rozkwitu malarstwa, architektury, sztuki kulinarnej i literatury. Do Polski przybywali sławni poeci i myśliciele. W 1488 r. powstało pierwsze w Europie towarzystwo literackie – Nadwiślańskie Bractwo Literackie. Polska była wówczas azylem tolerancji religijnej, a Akademia Krakowska stała się jednym z ważniejszych ośrodków naukowych Europy.

Początki polskiej literatury renesansowej – poezja polsko-łacińska

Początki literatury polskiej epoki Odrodzenia w Polsce wiążą się twórczością poetów polsko-łacińskich wywodzących się na ogół z kręgu elity dworskiej. Poezję tę zapoczątkowali cudzoziemcy, którzy osiedlili się w Polsce. Jednym z pierwszych był przebywający na dworze Grzegorza z Sanoka włoski poeta **Filippo Buonaccorsi** – **Kallimach**, autor elegii, epigramatów miłosnych, poematu o św. Stanisławie oraz panegiryku *Żywot i obyczaje Grzegorza z Sanoka*. Wraz z osiadłym w Polsce niemieckim humanistą i poetą Konradem **Celtisem** założył Nadwiślańskie Bractwo Literackie (**Sodalitas Litteraria Vistulana**), skupiające najwybitniejszych twórców krakowskich. Początek XVI wieku to okres dynamicznego rozwoju poezji polskiej pisanej po łacinie. Wybitnymi twórcami tego typu poezji byli m.in. **Paweł z Krosna**, **Jan z Wiślicy** (*Wojna pruska*), **Mikołaj Hussowczyk** (*Pieśń o żubrze*), **Andrzej Krzycki**, oraz **Jan Dantyszek**. Pierwsi humaniści pisali w języku łacińskim, ponieważ język polski był jeszcze zbyt niedoskonały. Tematyka tych utworów dotyczyła radości z obcowania ze światem starożytnym. Tematem jest człowiek, autor który odkrywa sam siebie: pragnienie miłości i nienawiści. Znaleźli się wśród nich duchowni i świeccy, różnego pochodzenia społecznego. Jednym z najgłośniejszych był **Andrzej Krzycki**

Grzegorz z Sanoka

Andrzej Krzycki

(1482 – 1537), arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski, posiadający wszechstronne zainteresowania. Miłośnik wina, kobiet i ksiąg. Pisał utwory religijne, nieprzyzwoite, erotyki, wiersze refleksyjne i złośliwe, jadowite epigramaty oraz pamflety i paszkwile (tekst ośmieszający jakąś osobę i kompromitujące ją w oczach innych). Pisał łaciną żywą i plastyczną, daleką od klasycznej. Lubił wyrażać swoje poglądy, pisał także o sobie. Innym był **Mikołaj Hussowski** (1475 - 1533), który wywodził się z ubogiej mieszczańskiej rodziny. Był nadwornym poetą biskupa Ciałka, dla którego na życzenie papieża Leona X napisał „*Pieśń o żubrze*”. Był to niezwykle barwny opis puszczy litewskich i pięknego zwierza. Wreszcie wart jest wspomnienia **Klemens Janicki** (1516-1543) ubogi syn chłopca. Kształcił się w gimnazjum humanistycznym biskupa Jana Lubruńskiego w Poznaniu. Gdy zabrakło pieniędzy na jego edukację, pod opiekę wziął go biskup Krzycki, który jednak zmarł przedwcześnie. Potem pod opiekę wziął go Piotr Kmiata, dzięki któremu wyjechał do Rzymu. Jednak z powodu choroby musiał wrócić do Polski. Chorował na puchlinę, która była śmiertelną chorobą. Wielbił dwóch ostatnich poetów antycznych: Wergiliusza i Owidiusza. Renesansowy charakter utworów: pisał o swoich przeżyciach. Jego utwory są przepelnione łagodnym smutkiem („Smutki”). Pisał szczerze, bezpośrednio, wzruszająco. W elegii „*O sobie samym do potomności*” opisał swoje życie,

wygląd, ubrania. Wzorował się na starożytnych: przywołuje bogów starożytnych, mitologię, metaforykę.

Początki polskiej literatury renesansowej – literatura mieszczańska ludowa

Nurt ten nawiązywał do tradycji literatury średniowiecznej, podejmując tematy istniejące dotąd w popularnej twórczości ustnej. W odróżnieniu od poetów polsko-łacińskich, przedstawiciele tego nurtu posługiwali się głównie językiem polskim w celu pozyskania masowego czytelnika. Początkowo ich główną zasługą było spopularyzowanie znanych motywów z europejskiej kultury poprzez przekłady (głównie z łaciny). Do najwybitniejszych tłumaczeń należały *Rozmowy jakie miał Salomon mądry z Marcholtem grubym a sprośnym* pióra **Jana z Koszyczek**. Jan z Koszyczek przełożył też *Poncjana, czyli historię o siedmiu mędrcach*. Oba te utwory zyskały duży rozgłos, były masowo drukowane i często wznawiane. Dziełem anonimowych tłumaczy było dokonanie przekładów takich dzieł jak m.in. *Historia o Aleksandrze Wielkim*, *Historia Trojańska*, *Historia o Meluzynie*, *Historia o Magielonie* i wielu innych.

Rycina z *Żywota Ezopa Fryga*

Warto wymienić także *Żywot Ezopowy* oraz *Raj duszny*. Oba te utwory przełożył z łaciny **Biernat z Lublina**, twórca, który nie ograniczał się do tłumaczeń, ale tworzył też w języku polskim oryginalne utwory własne, przeważnie bajki. Ciekawy apokryf *Żywot Wszchemocnego Syna Bożego Pana Jezu Krysta* wyszedł spod pióra Baltazara Opecia. W środowisku mieszczańskim powstawały również w tym okresie interesujące utwory anonimowych autorów np. *Ludycje wiesne*, *Tragedia żebracza* oraz zbiór facecji mieszczańskich pt. *Facecja polskie*.

Literatura polska po roku 1543

Marcin Bielski

Rok 1543 jest rokiem przełomowym w historii polskiego renesansu. Był to rok śmierci **Mikołaja Kopernika** oraz ogłoszenia jego dzieła „*De revolutionibus orbium coelestium*”. W tym roku umarł też **Klemens Janicki**, największy poeta polsko-łaciński. Pokolenie następnej generacji pisarzy i publicystów stworzyło najwybitniejsze dzieła polskiego renesansu w stosunkowo krótkim czasie.

Najstarszym z nich był **Marcin Bielski**, autor „*Żywotów filozofów*” (przekład z języka czeskiego), dzieła, które zyskało dużą popularność oraz wielokrotnie było przekładane na inne języki. Do jego dzieł należały też m.in. *Kronika wszystkiego świata*, *Kronika polska*, *Komedyja Justyna i Konstancyjej* oraz *Rozmowa nowych proroków dwu baranów o jednej głowie*. Równieśnikiem Bielskiego był **Stanisław Gąsior** zwany Kleryką, autor licznych wierszy panegirycznych oraz zbiorku *Fortuna*.

Wielkie znaczenie dla rozwoju literatury pisanej w języku polskim miała literacka działalność **Mikołaja Reja**, którego słowa "A niechaj narodowie wždy postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają" cytowano jeszcze długo po jego śmierci. Był on autorem „*Krótkiej rozprawy między Panem, Wójtem a Plebanem*” utworu krytykującego ówczesne stosunki społeczne, nawiązujący tematyką do toczonych wówczas sporów i dyskusji politycznych. Był też autorem obszernych utworów „*Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego*” oraz „*Zwierciadło*” – traktatów etycznych o godziwym życiu, oraz zbioru epigramatów „*Zwierzyńiec*”, zbiorów wierszy i utworów dramatycznych (m.in. „*Kupiec*”, „*Żywot Józefa*”).

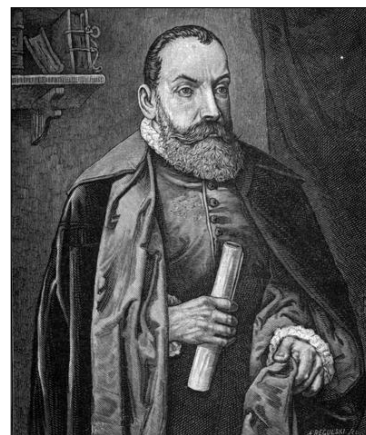
Mikołaj Rej

Był Kochanowski też autorem **pieśni**, wierszy okolicznościowych, **trenów**, którymi uczcił swoją zmarłą córkę oraz tragedii „*Odprawa posłów greckich*”. Jego dziełem jest też przekład biblijnych psalmów („*Psalterz Dawidów*”). Oprócz twórczości w języku polskim tworzył też oryginalną **poezję łacińską**.

Szymon Szymonowic

Spośród poetów polskich za lidera tego okresu uznać należy **Jana Kochanowskiego**, który był ceniony zarówno przez współczesnych jak i potomnych, a jego nazwisko nieodłącznie kojarzy się z epoką renesansu w Polsce. Popularność przyniosły mu przede wszystkim **fraszki**, które pisał przez całe życie i w których podejmował różnorodną tematykę zarówno wzniosłą patriotyczną, satyryczną, jak i

Jan Kochanowski

W omawianych ramach czasowych mieści się też twórczość **Mikołaja Sępa Szarzyńskiego**, która zapowiada początek nowej epoki baroku. Jest on autorem tomiku „*Rymy albo wiersze polskie*”. Śmierć Szymonowica i Kochanowskiego (rok 1584) zapowiada schyłek renesansu. Spośród poetów "złotego wieku" wymienić należy też **Szymona Szymonowica** autora wierszy łacińskich i pisanych po polsku „*Sielanek*” oraz **Sebastiana Fabiana Klonowica** reprezentującego nurt mieszczański "złotego wieku". Warto też wspomnieć o pracy **Piotra Kochanowskiego**, który przełożył „*Jerozolimę wyzwoloną*” napisaną przez Torquato Tasso. Dzieło to zostało opublikowane w 1617 roku, czyli w epoce schyłkowej polskiego renesansu.

Literatura mieszczańska schyłku renesansu

Najwybitniejszym przedstawicielem literatury mieszczańskiej końca XVI wieku był wspomniany wyżej **Sebastian Fabian Klonowic** (m.in. *Flis* i *Worek Judaszów*). Do innych poetów tego nurtu należeli Walenty Róździeński, Adam Władysławiusz oraz Franciszek Śmiadecki. Literaturę mieszczańską tego okresu charakteryzowało dążenie plebejuszy do obrony własnej godności poprzez zwalczanie szlacheckiej dominacji nad innymi stanami.

Literatura sowizdrzalska

Była to popularna literatura jarmarczna i straganowa, powstawała na pograniczu renesansu i baroku. Tworzona była przez ludzi spoza społeczeństwa feudalnego, ustosunkowanych negatywnie i krytycznie do panującego porządku. Literatura ta programowo przeciwstawiała się literaturze szlacheckiej i mieszczańskiej, nierzadko parodiując ją. Jej twórcy wywodzili się ze środowiska wędrownych klechów i rybałów, wędrownych nauczycieli przemierzających kraj w poszukiwaniu chleba, niedokończonych zaków Akademii Krakowskiej, a także kantorów, służby kościelnej oraz pisarczyków wiejskich i miejskich. Literatura ta wyrażała wyzywającą postawę wobec świata, zawiedzione nadzieje i niezaspokojone ambicje. Jej głównymi przedstawicielami byli m.in. **Jan z Kijan**, Jan Dzwonowski, Jan z Wychylówki i wielu innych.

4. ARCHITEKTURA RENESANSOWA W POLSCE

Na dwór Jagiellonów pierwsze idee renesansu przeniknęły pod koniec XV wieku. Już w 1470 r. osiedlił się w Krakowie włoski humanista Kallimach (Filippo Buonacorsi), który przebywał na królewskim dworze jako nauczyciel syna Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta. Propagatorami humanizmu byli także polscy dyplomaci, którzy zetknęli się z nowymi prądami na europejskich dworach oraz młodzież studiująca na uniwersytetach w Italii. Zygmunt I w latach 1498 - 1501 przebywał na węgierskim dworze swojego brata Władysława Jagiellończyka, króla Czech i Węgier, gdzie poznał nowe idee. Po objęciu tronu w Polsce (1506) Zygmunt I sprowadził z Włoch artystów. Wpływy włoskie stały się jeszcze bardziej widoczne po ślubie Zygmunta z Boną. Początkowo tradycje średniowiecza i nowe prądy współistniały ze sobą przenikając się nawzajem. Mecenat - przede wszystkim dworu oraz naśladowanych króla magnatów, dostojników kościelnych i bogatych mieszczan, a także rozkwit państwa - to czynniki sprzyjające rozwojowi nauki i sztuki.

W architekturze polskiej renesans dzieli się na trzy okresy:

- okres I – 1500 - 1550, nazywany także włoskim; powstające obiekty są zazwyczaj dziełem włoskich artystów pochodzących przede wszystkim z Florencji
- okres II - 1550 - 1600, czas upowszechnienia stylu, początki manieryzmu i uleganie wpływom niderlandzkim
- okres III - 1600 - 1650, manieryzm, pojawienie się elementów baroku

Okres I

W 1499 r. spłonęła część zamku na Wawelu. Aleksander Jagiellończyk w 1504 powierzył odbudowę zamku Rosenbergowi. Najwcześniej (w latach 1502 - 1507) zostało odbudowane skrzydło zachodnie. Po koronacji Zygmunta Starego pracami kierował **Franciszek Florentczyk**, włoski rzeźbiarz i architekt, który już w latach 1502 - 1505 zaprojektował przyścienną, arkadową niszę nagrobną Jana I Olbrachta w katedrze wawelskiej, w której zastosował łuk triumfalny zamiast popularnego w gotyku baldachimu. Po śmierci Florentczyka (1516 r.) budową zamku kierowali: **Bartolomeo Berrecci** i **Benedykt z Sandomierza**. Ok. 1516 r. ukończono budowę skrzydła północnego a w 1536 r. wewnętrzny dziedziniec. W trzech

Dziedziniec Zamku Królewskiego na Wawelu

skrzydłach zamku rozmieszczono sale i komnaty poprzedzone od strony dziedzińca trójpoziomym krużgankiem, czwarte skrzydło, zamykające dziedziniec od południa, nie posiada części mieszkalnej. Jest to ściana kurtynowa z traktem komunikacyjnym. W dwóch dolnych poziomach zamku mieszczą się pomieszczenia gospodarcze (parter) i komnaty mieszkalne zaprojektowane w układzie amfiladowym. Poprzedzające je krużganki wzorowane są na budowach wczesnoflorenckich z arkadami opartymi na głowicach kolumn. Na trzecim po-

ziomie mieszczą się pomieszczenia reprezentacyjne. Znaczną wysokość pomieszczeń zwierciedla poziom krużganków o bardzo smukłych kolumnach. W połowie ich wysokości architekt umieścił przewiązki poprawiające ich proporcje a konstrukcję dachu podparł nuszkaami, które z jednej strony pełnią funkcję dekoracyjną i pozwalają na lepsze oświetlenie kapiteli kolumn ocienianych okapem a z drugiej poprawiają statykę przekazując obciążenie dachu na centralną powierzchnię głowicy. Dekoracyjność dziedzińca podkreślała barwna lichromia i fryz obiegający ściany krużganków. Pomieszczenia mieszkalne i reprezentacyjne przykryto drewnianymi stropami o profilowanych belkach lub kasetonach. Poniżej malowane pasy z dekoracją figuralną. Obramowania drzwi i okien łączą motywy zdobnictwa tyckiego i renesansowego oraz wzory florenckie.

Zamek Królewski na Wawelu nie jest odosobnionym przykładem przebudowy gotyckiej siedziby w okresie renesansu. W pierwszych latach renesansu przebudowano lub rozpoczęto budowę zamków w: **Szydłowcu**, przebudowany w latach 1509 - 1532 (pierwsza w Polsce loggia widokowa), **Drzewicy**, zbudowany w latach 1527 - 1535, **Ogrodzieńcu**, przebudowany w latach 1532 – 1547, czy **Pieskowej Skale**, przebudowany w latach 1542 – 1580.

Kaplica Zygmuntowska

W latach 1531 - 1535 z inicjatywy biskupa płockiego **Andrzeja Krzyckiego** wzniesiona została przez włoskich budowniczych pracujących wcześniej na Wawelu, Bernardina Gianottiego i Jana Ciniego ze Sieny renesansowa **katedra w Płocku**, trójnawowa bazylika kopułowa z transeptem, nawiązująca do rzymskich kościołów renesansowych San Agostino i Santa Maria del Popolo. Znaczna liczba istniejących gotyckich świątyń i rosnąca popularność protestantyzmu sprawia, że budownictwo sakralne w pierwszym okresie renesansu ogranicza się w znacznej mierze do kaplic dobudowywanych do istniejących już kościołów gotyckich. Najwcześniej została zbudowana **Kaplica Zygmuntowska** dobudowana w latach 1519 - 1533 do katedry wawelskiej. Zaprojektowana została przez **Berrecciego** na planie kwadratu. Wnętrze przykrywa kopuła wsparta na ośmiobocznych z zewnątrz i kolistym od wewnątrz bębnie. Przejście pomiędzy wewnętrznymi ścianami a konstrukcją bębna umożliwiającą żagle. Wnętrze doświetlają okna umieszczone w bębnie oraz wysokiej latarni. Hełm przykrywa miedziana, połączona łuska. Podniebienie kopuły zdobią kasetony wypełnione roślinnymi rozetami. Podział ścian skomponowany w oparciu o schemat łuku triumfalnego podkreślają rzeźbione pilastry i gzymsy. W niszach głównych umieszczono ołtarz i sarkofagi ostatnich Jagiellonów. Mniejsze wnęki boczne przeznaczono

na posągi świętych.

Okres II

Właśnie wtedy nowy styl już na dobre upowszechnił się w całej Polsce. Biorąc przykład z króla, szlachta, duchowieństwo a nawet bogate mieszczaństwo obejmuje mecenatem artystów. Na terenie kraju, przede wszystkim na Pomorzu, zwłaszcza w **Gdańsku** pojawia się liczna grupa twórców niderlandzkich. Wśród mistrzów coraz częściej można spotkać polskie nazwiska. Nowe prądy trafiają do warsztatów cechowych. W latach 1527 - 1604 pojawiają się wydane drukiem wzorniki np. Florysa, Hansa Vredemana de Vries, które stają się źródłem poznania nowych prądów dla twórców, którzy nie zetknęli się bezpośrednio z nowym stylem. Czerpane z nich wzory dominują przede wszystkim w architekturze mieszczańskiej. Renesans

dostosowuje się coraz bardziej do warunków lokalnych. Widoczne jest zróżnicowanie w zależności od regionu i warsztatu, z którego wywodzą się twórcy.

Architektura tego okresu nabiera coraz wyraźniejszych cech manieryzmu (odejście od wyraźnego przyporządkowania elementów architektonicznych od funkcji konstrukcyjnej, zerwanie z ideą uporządkowania, ładu i harmonii poprzez znaczną dowolność w kompozycji układów widoczną przede wszystkim w ornamentyce o skomplikowanych, bogatych i efektownych zestawieniach). W Polsce wyróżnia się jego trzy odmiany:

- a) włoski, obejmujący swoim zasięgiem przede wszystkim południe Polski, jego najbardziej znanym twórcą był Santi Gucci;
- b) niderlandzki, obejmujący obszar Pomorza;
- c) kalisko-lubelski, którego najbardziej znane przykłady zabytków zachowały się w Kazimierzu Dolnym.

Już w okresie gotyku pojawiły się wyprowadzane ponad dach osłony. Ozdobne formy nadano attykom w północnych Włoszech. W architekturze polskiej detal ten zostaje znacznie rozbudowany i staje się charakterystycznym elementem polskiego renesansu. W miastach przebudowywane są ratusze, we wczesnym okresie renesansu krystalizuje się układ kamienicy mieszczańskiej. W XVI wieku, zwłaszcza nad Wisłą powstaje szereg spichlerzy związanych z rosnącym eksportem zboża.

Na terenie kraju powstają również nowe, liczne, możnowładcze rezydencje. Wokół wewnętrznego, arkadowego dziedzińca rozplanowana zostaje zwarta, czworoboczna bryła z basztami na narożach. Przykładowe rozwiązania to: **zamek w Plakowicach** w pobliżu Lwówka Śląskiego, zbudowany w drugiej połowie XVI wieku przez Ramfalda Talkenberga z Podskala; **zamek w Brzegu**, przebudowany z gotyckiej warowni w latach 1544 - 1560; **zamek królewski w Niepołomicach**, gotycki zamek myśliwski Kazimierza Wielkiego, rozbudowany przez Zygmunta I i odbudowany po pożarze (w latach 1550 – 1571) przez Zygmunta Augusta, **zamek w Baranowie Sandomierskim**, zbudowany w latach 1591 – 1606 według projektu Santi Gucciego; **zamek w Krasiczynie**, czy **zamek w Brzeżanach** z 1554 r.

W 1555 r. pożar zniszczył gotyckie **Sukiennice**. Nowy obiekt zaprojektował **Jan Maria Padovano** jako długą (ok. 120,0 m), trójnawową bazylikę z kramami w bocznych, niższych nawach. Budowla otrzymała sklepienie kolebkowe z lunetami. Przy krótszych elewacjach zlokalizowano loggie a nawę wyższą zwieńczył attyką. Jej arkadowy podział zwieńczony grzebieniem z szeregu wolut stał się wzorem dla wielu późniejszych rozwiązań. Przy realizacji obiektu z Padovano współpracowali: Stanisław Flak, Włoch Pankracy i **Santi Gucci**, który najprawdopodobniej zaprojektował maskarony.

Miejskie **ratusze** podczas przebudowy otrzymują nowe portale, szersze okna i drzwi a zewnętrzne ściany wieńczy się attykami. Tak przebudowano ratusze w: **Tarnowie**, **Sandomierzu**, Chełmie (rozebrany), **Poznaniu**. Budowane są także nowe obiekty, np. w **Szydłow-**

Ratusz w Tarnobrzegu

Ratusz w Sandomierzu

cu, czy **Zamościu**.

Domy mieszczkańskie budowane najczęściej jako dwukondygnacyjne (w większych miastach wyższe) w poziomie parteru miały najczęściej przejazdową sień, do której przylegały pomieszczenia pracowni rzemieślniczej, kantorka, sklepu itp. Na piętrze mieściły się pokoje mieszkalne a w podwórzu stajnie, magazyny, mieszkania czeladników, kuchnie itp. Elewacje wieńczą rozbudowane **attyki**. Kamienice zlokalizowane wokół rynku poprzedzone są najczęściej **podcieniami**. Na Śląsku, Pomorzu i w Wielkopolsce często spotykane są kamienice o elewacjach szczytowych lub półszczytowych.

W dobie renesansu powstają plany miast idealnych. Zrealizowane zostały dwa rozwiązania: **Zamość** według projektu **Bernarda Morando** dla hetmana Zamoyskiego oraz **Żółkiew** dla Żółkiewskiego. Zamość zbudowany został od podstaw w latach 1579 - 1600 na planie siedmioboku. W centrum zlokalizowano Rynek Wielki z ratuszem a dwa rynki pomocnicze (Rynek Solny i Wodny) w osi północ-południe. Na zachód od centrum, także w osi symetrii, zaplanowany został pałac Zamoyskich i kolegiata (obecnie katedra). Przy ulicach zaplanowanych na siatce prostokątów wybudowano kamienice z podcieniami i attykami (rozebranymi w XIX wieku, częściowo przywróconymi). Całość otoczono bastionowymi fortyfikacjami. W murach obronnych umieszczono trzy bramy: Janowicką (Starą Lubelską), Szczerzeską i Lwowską.

Nieco odmiennie niż terenie pozostałej części kraju rozwija się **renesans w Gdańsku**. Mistrzowie niderlandzcy na grunt Pomorza przenieśli odmianę renesansu, która ukształtowała się na terenie ich kraju pod wpływem renesansu Francji i Niemiec. Rozkwit tego stylu przypada na drugą połowę XVI wieku. Do najciekawszych realizacji tego manierystycznego stylu należą: **Brama Zielona**, zbudowana w latach 1564 – 1568 przez Hansa Kramera; **Brama Wyżynna** z wystrojem z płyt piaskowca ozdobionych ornamentem roślinnym, budowę bramy ukończył Willem van den Blocke w 1588 r.; **Arsenał**, dzieło Antoniego van Obberghena zbudowane w latach 1602 - 1606 r.; **Ratusz Staromiejski**, zbudowany w latach 1587 - 1595, najprawdopodobniej według projektu Antoniego van Obberghena.

W okresie renesansu wzniesiono stosunkowo niewiele nowych kościołów, częściej natomiast przebudowywano już istniejące, średniowieczne świątynie.

Przy nich powstawały renesansowe kaplice, czasem w miejscu rozbieranych romańskich lub gotyckich albo jako nowe wnętrza przy starszych budowlach. W 1596 r. do kościoła w Niepołomicach dobudowano kaplicę Lubomirskich, zaprojektowaną przez Santi Gucciego. W Krakowie powstała kaplica św. Jacka przy kościele św. Trójcy oraz biskupa Zebrzydowskiego i biskupa Padniewskiego na Wawelu. W Kazimierzu Dolnym Jakub Balin odbudował spalony kościół farny św. Jana Chrzciciela i wzbogacił go o kaplice NPMarii, Królewską i Borkowskich (w 1612 r.). Na Mazowszu działał warsztat budowlany Jana Baptysty Wenecjanina, który około połowy XVI wieku wznosił kilka świątyń o wnętrzach przekrytych kasetonowymi kolebkami. Najważniejsze z nich to przebudowana **kolegiata w Pułtusku**, prezbiterium katedry w Płocku, kościoły parafialne w Broku i Głogowcu.

Inne przykłady nowych budowli powstałych w tym okresie renesansu to: **katedra św. Tomasza w Zamościu** - trójnawowa bazylika o kolebkowych sklepieniach z lunetami, czy **kaplica Trzech Świętych** (Jana Chryzostoma, Bazylego, Grzegorza) w zespole Cerkwi Uspieńskiej (Uśpienia Najświętszej Panny Marii) we Lwowie nazywanym też Cerkwią Wołoską, zbudowana ok. 1577 trójnawowa z trzema kopułami i sklepieniami krzyżowymi nad pozostałymi przęsłami łączy w sobie elementy renesansu i tradycyjnej architektury sakralnej obrządku wschodniego.

Okres III

Pożar na Wawelu w 1595 i przeniesienie stolicy do Warszawy (1596 r.) zahamowały rozwój budownictwa w Krakowie. Zastój przeżywał także Gdańsk. Oprócz Polski centralnej rolę wiodącą w rozwoju architektury renesansowej przejął Lwów. W architekturze dominował już manieryzm, wzory niderlandzkie, pojawiły się także elementy wczesnego baroku wprowadzane przez zakon jezuitów. Bogactwo motywów dekoracyjnych nakładało się na częste braki w harmonii kompozycji oraz proporcji bryły.

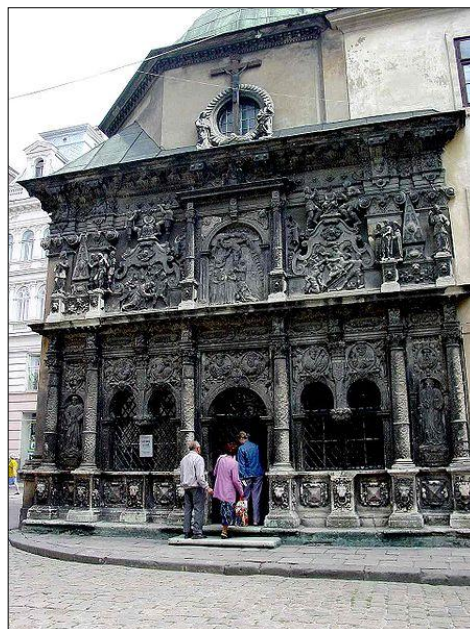
Kamienice Ormiańskie w Kazimierzu Dolnym

Kamienice pod św. Mikołajem i św. Krzysztofem

Do najbardziej znanych przykładów obiektów architektury tego okresu należą m.in. manierystyczne elewacje kamienic z początków XVII wieku w Kazimierzu Dolnym. Jedną z nich jest **kamienica Celejowska**, przy ul. Senatorskiej, ukończona przed 1630 r. Zdobí ją rustykalna dekoracja dwóch kondygnacji mieszkalnych, na tle której wyraźnie widoczne są rzeźbione obramowania okien i bramy. Powyżej wysoka, dwukondygnacyjna attyka ozdobiona w dolnej partii półkolistymi niszami oddzielonymi od siebie pilastrami a w górnej grzebieniem, w którym umieszczono wnęki z rzeźbami przedstawiającymi postacie Chrystusa, Matki Boskiej, Jana Chrzciciela i św. Bartłomieja. Drugi budynek to **Pod św. Mikołajem i pod św. Krzysztofem**, kamienice braci Przybyłów: Mikołaja i Krzysztofa. Dwukondygnacyjne kamienice mieszczą się przy rynku. Gotyckie budynki zostały przebudowane ok. 1615 r. i ozdobione dużymi płaskorzeźbami przedstawiającymi świętych, patronów braci, umieszczonymi na tle boniowanych elewacji wśród innych, bogatych motywów rzeźbiarskich. Powyżej wysokie attyki podzielone gzymsami na dwa poziomy. W niższej części podział i zdobienia attyk są do siebie zbliżone - pola oddzielone pilastrami zdobią płaskorzeźby. Górne części attyk róż-

nią się wyraźnie: kamienica pod św. Krzysztofem zwieńczona jest delikatnym grzebieniem złożonym ze sterczyn o zróżnicowanej wysokości, kamienica pod św. Mikołajem masywniejszą dekoracją złożoną z pół zwieńczonych trójkątnymi tympanonami oddzielonymi od siebie płaszczyznami z fantazyjnym ornamentem. Innym przykładem budowli tego okresu jest **Kościół Matki Boskiej Łaskawej ojców Jezuitów w Warszawie** z bogatą elewacją, ciekawymi piwnicami, bardzo wysoką wieżą, oraz interesującą kopułą nad absydą, a także **Kaplica Myszkowskich w Krakowie** z 1614 r., wzorowana na kaplicy Zygmuntońskiej, z zewnątrz ozdobiona boniowaniem a wewnątrz kontrastowym zestawieniem kolorystycznym użytych materiałów, czy **Kościół Wniebowzięcia NMP w Uchaniach** z lat 1603-1635. Spora grupa zabytków tego okresu znajduje się we Lwowie. Są wśród nich np. kaplice przy katedrze Wniebowzięcia NMP: wolno stojąca **kaplica Boimów** (Ogrójcowa), zbudowana w latach 1609-1617 na dawniejszym cmentarzu. Kaplica łączy elementy manieryzmu włoskiego i niderlandzkiego z motywami orientalnymi. Przykryta została kasetonową kopułą i ozdobiona bardzo bogatą dekoracją rzeźbiarską. W wieńcu kaplic, po stronie północnej znajduje się również **kaplica Kampianów**, zbudowana ok. 1619 według projektu Pawła Rzymianina dla tej bogatej, mieszczańskiej rodziny. Warto tu również

Kaplica Boimów

wspomnieć kamienice przy lwowskim Rynku: **kamienicę Królewską** (nazywana także *kamienicą Korniakta*), przebudowaną przez Piotra Barbona i Pawła Rzymianina pod koniec XVI w. z dwóch gotyckich kamienic na zamówienie Konstantego Korniakta (elewacje i dowy dziedziniec utrzymane zostały w stylu renesansowym (parter pozostawiono jako gotycki a I piętro przebudowano w stylu empire), czy tzw. **Czarną Kamienicę** (nazywana także *kamienicą Anczowskiego* lub *kamienicą Kijowską*), o elewacji z płyt z ciemnego piaskowca o mocno sfazowanych krawędziach w tzw. diamenty, zwieńczona attyką.

Kamienica królewska we Lwowie

Kamienica Czarna we Lwowie

5. RZEŻBA I MALARSTWO RENESANSU W POLSCE

Początki renesansu w Polsce sięgają przełomu XV i XVI wieku. Do Polski zaczynają wówczas napływać artyści i myśliciele z całej Europy, przynosząc swoją wizję odrodzenia na tutejszy grunt. Oczywiście miejscowi artyści nie pozostawali bierni w swym odbiorze i sprawnie dostosowywali nowości kulturowe zza granicy do polskich realiów. Należy więc rozpatrywać naukę i sztukę renesansową w Polsce jedynie w kontekście ogólnoeuropejskim, gdyż zagraniczne wpływy były zbyt silne, by nie brać ich tu pod uwagę. Zwłaszcza, że obcokrajowcy tworzący swoje dzieła w naszym kraju należeli w wielu wypadkach do ówczesnej czołówki światowej.

Głównym ośrodkiem artystycznym polskiej sztuki renesansowej był Kraków, gdzie Zygmunt Stary założył pierwszy w Polsce renesansowy warsztat architektoniczno - rzeźbiarski. Dzięki temu, już na początku XV wieku zaczęły powstawać tu dzieła charakterystyczne dla epoki odrodzenia. Następnie, wraz z rozprzestrzenieniem się około połowy tegoż wieku myśli i kultury humanistycznej, a w tym idei mecenatu, pojawiło się wielu artystów, którzy tworzyli swoje dzieła w renesansowym stylu, pozostawiając potomnym mnogość wybitnych prac na najwyższym poziomie artystycznym.

Podstawowym surowcem z jakiego tworzone renesansowe rzeźby był kamień, a uściślając, bardzo często marmur, choć używano również wapieni i piaskowców (głównie do ozdobnych wykończeń). W epoce tej obserwujemy w rzeźbie dążenie do oderwania postaci od tła i stworzenia tym samym wolno stojącego obiektu, a głównymi tematami ówczesnych rzeźb były przede wszystkim popiersia portretowe, posągi konne, akty i nagrobki przyścienne. Rola płaskorzeźb ograniczała się natomiast zwykle do funkcji dekoracyjnej. Warto tu jeszcze dodać, iż na skutek ówczesnego zainteresowania kulturą antyczną powstawały w epoce odrodzenia również dzieła nawiązujące do postaci mitologicznych.

Warto zwrócić uwagę na rzeźby nagrobne, które w renesansowej Polsce cieszyły się ogromną popularnością. Tak więc w początkowym okresie w rzeźbie renesansowej widoczne były całkiem silne nieraz wpływy gotyckie. Renesansowe nagrobki przyścienne przedstawiały postać zmarłego w ujęciu dynamicznym. Następnie pojawił się typ nagrobka o układzie piętrowym (wielokondygnacyjnym), czego przykładem może być chociażby nagrobek Zygmunta I Starego autorstwa **Bartłomieja Berrecci'ego** (1480-1537), który następnie służył za wzór rzeźbiarzom z całego kraju. Nagrobek ten skonstruowany jest w ten sposób, że w niszach sarkofagu umieszczone są posągi świętych uderzające charakterystycznym dla renesansu realizmem. Również leżąca na sarkofagu postać króla ukazuje dążenia twórcy rzeźby do osiągnięcia perfekcji w przedstawieniu fizjonomii ludzkiego ciała; król przedstawiony jest tu we śnie w pozie mocno poruszonej, co od tej pory staje się niemalże regułą w polskiej rzeźbie nagrobnej opisywanego tu okresu.

Arcyciekawym przykładem rzeźby renesansowej w Polsce są **tzw. głowy wawelskie** – rzeźby głów, zdobiące strop sali Poselskiej na Wawelu w Krakowie. Warto przyjrzeć się krótko ich historii. Powstały w warsztacie Sebastiana Tauerbacha i Hansa Snycerza ok. 1540 r. W kasetonowym suficie sali znajdowały się pierwotnie 194 głowy, do dziś przetrwało ich 30. Ozdobiony głowami strop dotrwał, choć w nie najlepszym stanie, do końca I Rzeczypospolitej. Najprawdopodobniej między 1804 a 1807 r. został zniszczony w trakcie adaptacji pomieszczeń zamkowych na austriackie koszary. 30 ocalonych głów zabrała do Domku Gotyckiego w Puławach księżna Izabela Czartoryska. W 1869 r. 24 z nich zostało wywiezionych do Moskwy w związku z konfiskatą części majątku należącego do Czartoryskich, zaś 6 dalszych w niewiadomym czasie stało się własnością Bolesława Podczaszyńskiego, a po jego śmierci rektora UJ prof. Stanisława Tarnowskiego. W 1921 r. wdowa po profesorze Róża Tarnowska przekazała je Wawelowi. Po zawarciu pokoju ryskiego do

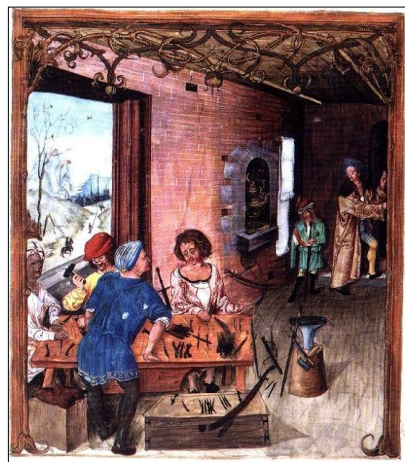

Polski powróciły również pozostałe głowy. W 1927 r. cała ocalona trzydziestka została umieszczona w kasetonach zrekonstruowanego wg projektu Adolfa Szyszko-Bohusza stropu sali Poselskiej. Wymowa stropu jest alegoryczna, głowy przedstawiają osoby różnych stanów np. królów, żołnierzy, dworzan. Ostatnio poddano je konserwacji w 1992 r.

W latach 1925-1927 Xawery Dunikowski wykonał cykl 12 "głów wawelskich", m.in. Adama Mickiewicza, Anny Jagiellonki, Henryka Walezego, które nigdy nie znalazły się w stropie sali Poselskiej, niemniej jednak do dziś stanowią własność Zamku Wawelskiego.

Malarstwo renesansowe natomiast zdecydowanie wolniej od rzeźby zaczęło pojawiać się w Polsce. Jeszcze w latach czterdziestych nie słyhać tu o żadnym Włochu tworzącym w naszym kraju. Z tej też przyczyny polskie malarstwo, choć rozwijało się wolniej niż rzeźba, było bardziej niezależne od włoskiego malarstwa epoki renesansu, a zewnętrzne wpływy na nie wywierali przede wszystkim niemieccy artyści malarze przybyli do naszego kraju. Tak więc, malarstwo tamtego okresu skupiało się głównie na problematyce konstrukcji przestrzeni i bryły przedstawianych przedmiotów korzystając z badań nad perspektywami linearną i barwną. Charakteryzowało się ono zwrotem ku naturze i próbami wiernego jej naśladowania na drodze rzetelnej obserwacji, a tworzenie pejzaży dawało artystom możliwość rozwoju na drodze eksperymentowania z barwą i światłem. Mimo to najbardziej wyzwolone od tradycyjnych prądów twórczych było w Polsce malarstwo ścienne i miniaturowe. W Krakowie powstaje wówczas wiele pracowni miniaturskich, z których kręgu wywodzi się najwybitniejszy malarz polskiego renesansu **Stanisław Samostrzelnik**, cysters z klasztoru w Mogile pod Krakowem. Jego działalność artystyczna skupiała się przede wszystkim wokół tworzenia miniatur, choć zajmował się także malarstwem ściennym (polichromie w mogińskim klasztorze) i, najprawdopodobniej, sztalugowym. Ponadto ozdobił on iluminacjami wiele królewskich ksiąg religijnych (na przykład modlitewniki Zygmunta Starego i królowej Bony) oraz rozliczne dokumenty. Istnieje również przypuszczenie, iż Samostrzelnik był także autorem portretu biskupa Tomickiego, który to portret byłby jedynym dziełem tablicowym, jakie przetrwało do naszych czasów. Oczywiście w dobie renesansu w Polsce tworzyli także inni wybitni malarze, czego przykładem może być osoba **Macieja z Drohiczyzna** (lata 1484 do 1528) - prawdopodobnego twórcy miniatur zdobiących *Graduał Jana Olbrachta*.

W malarstwie renesansowym, prócz tego, co zostało powiedziane do tej pory, bardzo istotną rolę odgrywał portret dworski, magnacki, a także mieszczański. I tak, najwybitniejszym portrecistą tworzącym w naszym kraju był przybyły z Magdeburga **Marcin Kober**, który, łącząc osiągnięcia dworskiego portretu środkowoeuropejskiego z lokalnymi tendencjami, namalował wiele wybitnych portretów, w tym portret Zygmunta III (1592, na blasze), Anny Austriaczki, Anny Jagiellonki czy portret trumienny Stefana Batorego. Kober tworzył również popularne wówczas miniatury królewskie.

Ilustracja z *Kodeksu Behema*

Nieoryginalną, bo średniowiecznego pochodzenia dziedziną malarstwa renesansowego, była sztuka iluminacji, zdobień ksiąg, czy to rękopiśmiennych, które jeszcze wcale często powstawały, czy też drukowanych. Jednym z najwspanialszych przykładów w tej dziedzinie jest **tzw. Kodeks Behema**, pochodzący z początku XVI wieku kopiaż, zawierający przywileje i statuty miasta Krakowa oraz ustawy cechowe. Spisany został w 1505 roku w trzech językach: polskim, łacińskim i niemieckim z inicjatywy notariusza miejskiego Baltazara Behema. Tekst kodeksu obejmuje 372 kart formatu 32,7 x 24,3 cm i udekorowany jest 27 barwnymi miniaturami niezidentyfikowanego artysty, w większości ukazującymi dzień powszedni rzemieślników i kupców Kra-

kowa. Obecnie jest przechowywany na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Księgi drukowane bardzo często natomiast zawierały **drzeworyty**.

Reasumując należy stwierdzić, że epoka renesansu przyniosła całej Europie, w tym również i Polsce szereg zabytków uznawanych dziś za dzieła sztuki klasy światowej. Renesans promował bowiem człowieka jako takiego i człowieka jako artystę, dzięki czemu powstała wówczas olbrzymia ilość dzieł zarówno z zakresu sztuk plastycznych, jak i muzyki czy literatury, które współcześnie zadziwiają pięknem i perfekcją wykonania. Największy jednak budzi dziś charakterystyczna dla ludzi renesansu wszechstronność, która winna być wzorem do naśladowania dla każdego współczesnego człowieka.

6. ARRASY WAWELSKIE.

Arras to nazwa tkaniny dekoracyjnej, rodzaj tapiserii (gobelinu), pochodząca od francuskiego miasta Arras, ośrodka produkcji tkanin.

Tzw. arrasy wawelskie zostały zamówione w Antwerpii w 1. poł. XVI wieku przez Zygmunta I Starego w celu udekorowania Wawelu. Wykonały je w brukselskie warsztaty Willema i Jana de Kempeneera, Jana van Tieghema i Nicolasa Leyniersa według projektów malarzy flamandzkich. Sporządzono je z nici wełnianych, jedwabnych oraz *złotych*, tkano na krosnach poziomych, o gęstości ok. 8-10 nitek osnowy na centymetr.

Tworzą trzy serie tematyczne:

- a) **sceny biblijne** – sceny z raję, dzieje Noego i Wieży Babel; projekt scen biblijnych: Michael Coxcie, projekt bordiur: nieznany artysta z kręgu malarzy Cornelisa Florisa i Cornelisa Bosa;
- b) **sceny krajobrazowo-zwierzęce** (werdiury); wykonane około 1560, projekty wykonane przez nieznanego artystę z kręgu Pietera Coecke van Aalst, łącznie było ich 44;
- c) **sceny groteskowe z herbami Polski i Litwy** – Pogonią oraz królewskimi inicjałami; wykonane około 1560, projekty wykonane przez nieznanego artystę z kręgu malarzy Cornelisa Florisa i Cornelisa Bosa, trzy groteski wykonano na podstawie rycin Cornelisa Bosa.

Służyły one do zdobienia wnętrz Wawelu i innych rezydencji królewskich. Niektóre z tych tkanin osiągają rozmiar 5 × 9 m. Stanowiły one, wraz z gobelinami przywiezionymi w ślubnej wyprawie królowej Bony, ważny element wystroju Wawelu. Dziś jest to wyjątkowy zabytek, jeden z niewielu pozostałości oryginalnego wystroju krakowskiej siedziby królów. Początkowo było ich około 350. Wśród nich 84 czarno-białe tapiserie z herbem królewskim i literami SA, 8 tapiserii które Zygmunt Stary otrzymał od cesarza Maksymiliana I oraz inne, będące podarunkami dla obu, ojca i syna, królów. Pierwsze *arrasy* pokazano publicznie podczas ślubu króla Zygmunta Augusta z Katarzyną Austriaczką. Do dziś zachowały się 136, z których eksponowanych jest około 30.

Po śmierci ostatniego Jagiellona arrasy na mocy królewskiego testamentu, jako dożywocie otrzymują trzy siostry króla. Po ich śmierci miały stać się własnością Skarbcza Koronnego, a opiekę nad nimi miał przejąć Sejm Rzeczpospolitej.

7. MUZYKA POLSKA DOBY RENESANSU.

Kulturę renesansu cechowało odkrycie greckich i rzymskich ideałów. W muzyce dominowała religijna, wokalna muzyka polifoniczna a cappella (chór bez towarzyszenia instrumentów). Istotą polifonii jest równoczesne prowadzenie kilku równorzędnych głosów wokalnych lub instrumentalnych. Wszystkie głosy są równie ważne. Zwiększenie liczby głosów do czterech i więcej sprawiło, że rozwinęły się takie formy jak: motet, msza i madrygał (świecka pieśń polifoniczna). Obok form wokalnych zaczęły się pojawiać formy instrumentalne pisane na lutnię i organy.

Wraz z rozwojem wielogłosowości (co miało miejsce już pod koniec średniowiecza) nastąpił też rozwój teorii muzycznej. Ustalono tercjoną budowę akordów i wyszczególniono tzw. triadę harmoniczną, czyli trzy najważniejsze akordy: T - tonika, zbudowana na I st. gamy (najważniejsza spośród trójdźwięków triady); S - subdominanta (inaczej 'dolna dominanta'), zbudowana na IV st. gamy i D - dominanta, zbudowana na V st. gamy.

Do czołowych przedstawicieli muzyki renesansowej w Polsce trzeba zaliczyć m.in. Mikołaja Gomółkę, Mikołaja z Krakowa, Wacława z Szamotuł, Jerzego Libana z Legnicy, Mikołaja Zieleńskiego, Sebastiana z Felsztyna (Sebastiana Herburta), czy Marcina Leopolię.

Najwybitniejszym z nich był bez wątpienia **Mikołaj Gomółka** (ur. ok. 1535 zm. najprawdopodobniej 5 marca 1609). Już od najmłodszych lat był związany z dworem króla Zygmunta Augusta, gdzie śpiewał, a później grał na instrumentach dętych (był między innymi nadwornym flecistą i trębaczem króla). Przebywał na dworze biskupa krakowskiego Piotra Myszkowskiego. W 1566 powrócił na pewien czas w rodzinne strony już po zdobyciu wykształcenia oraz pracy w kapeli królewskiej. Zakupił dom w Sandomierzu (kamienica na rogu Rynku i ul. Sokolnickiego, gdzie dziś znajduje się tablica pamiątkowa). Jego losy po 1590 roku, kiedy to został członkiem kapeli kanclerza Jana Zamoyskiego, nie są znane. Obecnie uznaje się go za pierwszego polskiego kompozytora narodowego. Jego najślawniejsze, wydrukowane za życia i jedyne zachowane do dziś dzieło to „*Melodie na psalterz polski*” wydane w drukarni Łazarza Andrysowicza w Krakowie w 1580, skomponowane do poetyckiego tłumaczenia psalmów biblijnych, dokonanego przez Jana Kochanowskiego; poeta poprosił Gomółkę o dokomponowanie do jego *Psalterza Dawidowego* muzyki, a ten przyniósł gotowe dzieło ledwie kilka miesięcy później. *Melodie* zawierają 150 krótkich utworów utrzymanych w układzie czterogłosowym, w technice *nota contra notam*. Posiłkując się rytmiczną siłą akcentową kompozytor zachował niezwykłą wierność akcentacji języka polskiego. Są one przykładem muzyki programowej. *Melodie* są absolutnie wyjątkowe w muzyce europejskiej z dwóch względów: jest to jeden z nielicznych tak wczesnych przykładów, w którym zarówno tekst jak i muzyka są najwyższej próby; jest to również pierwsze znane opracowanie muzyczne wszystkich 150 psalmów. Mimo prostoty jednak, pieśni nie są schematyczne – wiele z nich wykazuje wpływy różnorodnych tańców obcych i polskich (pawany, galiardy i in.), przy czym – co jest zupełną nowością w tym czasie – każda stara się oddać wiernie charakter tekstu.

Drugim znanym polskim kompozytorem renesansowym był **Wacław z Szamotuł**, urodzony ok. 1524 – zmarł ok. 1560, uważany przez niektórych za najwybitniejszego kompozytora polskiego przed Chopinem, a przynajmniej za najwybitniejszego polskiego kompozytora epoki odrodzenia. Uczył się początkowo w Collegium Lubranscianum w Poznaniu, a od 1538 studiował na Akademii Krakowskiej. Między 1545 a 1547 pełnił funkcję sekretarza u kasztelana trockiego Hieronima Chodkiewicza, a od 6 maja 1547 do listopada 1555 był zatrudniony jako *compositor cantus* króla Zygmunta Augusta w Krakowie. Ok. 1550 zbliżył się do środowisk protestanckich, nawiązując przyjaźń z kompozytorem Cyprianem Bazylikiem

oraz poetą Andrzejem Trzeciekim (do którego tekstów napisał kilka pieśni). Od listopada 1555 prawdopodobnie do śmierci pracował w kapeli dworskiej księcia Mikołaja Radziwiłła. W XVII wieku polski historyk, Szymon Starowolski, napisał: *Gdyby losy pozwoliły mu żyć dłużej, z pewnością nie potrzebowaliby Polacy zazdrościć Włochom Palestriny, Lappiego, Viadany*. Pisywał wielogłosowe utwory religijne i świeckie do tekstów polskich i łacińskich, m.in. Mikołaja Reja, Andrzeja Trzeciekiego i Jakuba z Iłży. Do naszych czasów przetrwało tylko kilka jego utworów: trzy łacińskie motety, 4 polskie pieśni, 4 polskie psalmy (wszystkie czterogłosowe) oraz kilka utworów jednogłosowych. Jego pieśni polskie stanowią realizację ideałów reformacji w muzyce. Wiadomo też, iż zajmował się poezją polską i łacińską.

Trzecim wybitnym kompozytorem renesansowym w Polsce był **Marcin Leopolita** (zwany także Marcinem ze Lwowa lub Marcinem Lwowczykiem) (ur. ok. 1540, zm. ok. 1584), nadworny muzyk króla Zygmunta II Augusta. Prawdopodobnie studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim. Twórca kilkudziesięciu motetów i mszy, z których do naszych czasów nie zachowało się prawie nic (zaledwie jedna msza w oryginalnej postaci).

8. NAJWAŻNIEJSZE OSIĄGNIĘCIA POLSKIEJ NAUKI DOBY RENESANSU.

Rozwojowi kultury materialnej i zarazem różnorodnym przemianom stosunków społecznych towarzyszył rozwój kultury umysłowej. Powstawało wiele szkół skupiających często wybitnych uczonych. Najistotniejszą cechą Odrodzenia były zmiany w sferze świadomości ludzkiej, przeobrażenia kulturowe. Objawiały się one w zwrocie ku rzeczom doczesnym, sprawom ludzkim. Człowiek zainteresował się samym sobą i zarazem wszystkim, czym żył i co żyło wokół niego. Nie zanikały zainteresowania religijne, choć w innym wymiarze niż dotychczas. Był to czas reformacji – burzliwych ruchów wewnątrz chrześcijaństwa, pobudzających życie umysłowe epoki. W nauce ścierały się jeszcze nowe prądy ze starymi tradycjami. W odróżnieniu od przeszłości istotną jej cechą był coraz ściślejszy związek z praktyką i jej potrzebami. Ogromnie wzrósł zasięg zainteresowań badawczych i poznania naukowego. Obok uczonych o wiedzy encyklopedycznej zaczęli pojawiać się pierwsi „specjaliści”, uprawiający tylko określoną dyscyplinę. Obserwacja, a nawet doświadczenie, zyskiwały coraz poważniejsze miejsce w metodach badawczych; nowo rozbudzony zmysł krytyczny podważał wiarę w autorytety i dogmaty. Zajmowano się wszystkimi znanymi wówczas dziedzinami wiedzy, wnosząc do niektórych osiągnięcia twórcze i trwałe, a w pewnych – dokonując przełomu.

Rewolucja naukowa

Mikołaj Kopernik

Na przełomie wieków XV i XVI nauki matematyczne, a zwłaszcza astronomiczne, uprawiane na Uniwersytecie Krakowskim, reprezentowały poziom wyższy od przeciętnego w Europie. Wykłady Jana z Głogowa, Wojciecha z Brudzewa czy Michała z Wrocławia ściągaly studentów z kraju i zagranicy. U schyłku XV w pojawił się na uczelni krakowskiej scholarz z Torunia, **Mikołaj Kopernik**. Przebywał tu w latach 1491-1495 i ten właśnie okres musiał pobudzić jego przyszłe zainteresowania i ukształtować umysł – wnikliwy i krytyczny. Tu także zdobył świetną znajomość matematyki. Najśłynniejsze jego dzieło „*O obrotach sfer niebieskich*” stanowiło przewrót w astronomii, wprowadzając zmianę jej podstawowych i obowiązujących do tego czasu pojęć.

Stanowiło również w nauce początek przekształceń, które historycy nazwali później rewolucją naukową – było otwarciem drogi ku nowożytnemu pojmowaniu poznania.

Dzieła myśli społecznej i nauk humanistycznych

W pracach z zakresu prawa krajowego zasłużył się m.in. kanclerz wielki koronny, arcybiskup **Jan Łaski** (1455-1531), wybitny mąż stanu i postępowy reformator. Zebrał on wszystkie prawa i konstytucje sejmowe sprzed XVI w – zbiór znany później jako tzw. „*Statut Łaskiego*”. Łaski inspirował wybitne dzieło z zakresu teorii prawa – „*De natura iurium*”, napisane przez **Stanisława Zaborowskiego**. Autor powołując się na prawo narodów, głosił w nim koncepcję ograniczenia władzy królewskiej, proponował także reformę skarbu i wojska. Zaborowski był też autorem projektu reformy ortografii polskiej i podręcznika gramatyki. W ogólnej popularyzacji prawa zasłużył się **Bartłomiej Groicki** (ok. 1534-1605), autor m.in. pierwszej książki prawniczej w jęz. polskim. Wielką sławę już w skali europejskiej, a później nawet światowej zyskał, działający u schyłku Odrodzenia, wybitny polityk, dyplomata, bi-

skup **Wawrzyniec Goślicki** (ok. 1530-1607). Jego traktat „*De optimo senatore*”(1568) był wykładem własnej doktryny politycznej, reprezentującej ówczesny interes szlachty polskiej i wymierzonej ostro przeciw wszelkiej tyranii i przerostom władzy. W dziele tym autor dowodził, iż w należycie rządzonej Rzeczypospolitej władza powinna być podzielona sprawiedliwie między króla, senat i naród (in. szlachtę), zaś wszyscy ludzie mają być równi wobec prawa. Warto tu zauważyć, iż amerykańska „Deklaracja Niepodległości” z 1776 r. wzorowana jest m.in. na tym dziele.

Inni teoretycy państwa i prawa to choćby poeta, pisarz polityczny i historyk – twórca projektów reform ustrojowych **Łukasz Górnicki** (1527-1603) albo **Krzysztof Warszewicki** (1543-1603), historyk, który zwracał uwagę na niebezpieczeństwa, jakimi nadmierna wolność szlachecka grozi sile i zwartości państwa. W swym dziele „*O najlepszym stanie wolności*” z 1598 r. miał odwagę podjąć niepopularną wówczas ideę umocnienia władzy państwowej i protestować przeciw „jarzmie ludu”. Napisał też podręcznik dla dyplomatów „*O pośle i poselstwach*”, gdzie mówi „...jesteśmy wszyscy obywatelami świata i obowiązkiem naszym jest wzajemnie sobie pomagać”.

Natomiast rzecznikiem interesów szlachty był niezwykle utalentowany i gruntownie wykształcony pisarz polityczny, ks. **Stanisław Orzechowski** (1513-1566). Napisał m.in. „*Annales*” (Roczniki) – pracę o pierwszych pięciu latach panowania króla Zygmunta Augusta (1548-1552).

Andrzej Frycz Modrzewski

Prawdziwą wielkość w skali historycznej reprezentował pisarz i uczonec, moralista i działacz państwowy - **Andrzej Frycz Modrzewski** (ok. 1503-1572). Najwybitniejsze jego dzieło ukazało się drukiem w języku łacińskim w Krakowie w 1551 r. Było to „*O poprawie Rzeczypospolitej*” wyd. w jęz. pol. w 1577 r. Dzieło to zawiera program nowoczesnej i gruntownej reformy ustroju społecznego, obyczajów, prawa i polityki zagranicznej, Kościoła i szkoły. Poglądy Modrzewskiego wyprzedzały w dużej mierze jego epokę: usiłował racjonalizować życie społeczne, wykazał, że ustroj feudalnej niesprawiedliwości społecznej sprzeczny jest z rozumem, i że nikt nie może budować swej pozycji na przywilejach i ucisku innych. Wypada zapamiętać, iż autor jedną z ksiąg, „*O kościele*”, pisał na dworze i pod szczególną opieką hetmana **Jana Tarnowskiego**, jednego z najważniejszych polskich polityków XVI w. Sam hetman był również pisarzem.

Największe jego dzieło, w zakresie teorii wojskowości, „*Consilium rationis bellicae*”, jeszcze w XX w. było wykładane w akademiach wojskowych na całym świecie.

Spośród różnych dziedzin humanistyki owocnie rozwijała się historia. Świadomie tworzona podstawa źródłowa do badań dziejów wzbogaciła się o nowe zbiory dokumentów tzw. „*Acta Tomiciana*” – 27-tomowy zbiór kanonika krakowskiego **Stanisława Górskiego**. Rozwijały się też w Polsce specjalistyczne działy historii, m.in. pamiętnikarstwo, biografistyka i heraldyka. **Bartłomiej Paprocki** (1543-1614) wydał liczne prace heraldyczne, wśród nich słynne „*Herby rycerstwa polskiego*”. **Ludwik Jodok Decjusz** (ok. 1485-1545), historyk, ekonomista i przedsiębiorca górniczy przedstawił na podstawie własnych obserwacji opis początków panowania króla Zygmunta Starego.

Hetman Jan Tarnowski

Kronika ta nie należy do najwartościowszych, ale Decjusz wart jest pamięci jako założyciel i opiekun koła młodych humanistów, zwolenników Erazma z Rotterdamu, a także jako projektant reformy monetarnej i autor traktatu o pieniądzu.

Marcin Kromer

Obszerną historię Polski spisał **Marcin Kromer** (1512-1589). Jego dzieło „*De origine et rebus gestis Polonorum*”, rzeczowo i przystępnie napisane dawało w miarę pełny obraz historii kraju. Autor wzbogacił później książkę znakomitym wstępem i własnym opisem geografii Polski, jej społeczno-politycznego ustroju i obyczajów rodaków. Na przełomie wieków XV i XVI żył **Maciej z Miechowa** zwany **Miechowitą**. Niebawym erudyta, znawca klasyków, ruchliwy i sprężysty organizator nauk i opiekun studentów na Uniwersytecie Krakowskim, ośmiokrotny rektor tej uczelni, pozostawił trwałe ślady w geografii, medycynie, historii. Prawdziwą sławę europejską zdobył jako geograf. Napisał bowiem „*Traktat o dwóch Sarmacjach, azjatyckiej i europejskiej*” (tylko w XVI w. wydany został 18 razy w różnych językach), będący pierwszym nowożytnym opisem geograficznym wschodu Europy. Dzieło to zawierało ważne i nowe informacje o ukształtowaniu powierzchni leżą-

cych na wschodzie krain, o ich faunie, florze, rzekach a także o mieszkających tam ludach i ich historii. Maciej z Miechowa był zarazem humanistą i przyrodnikiem. Ale w kraju ceniono go najbardziej jako lekarza-praktyka, nazywano go polskim Hipokratesem. Zostawił też m.in. traktat o zarazie, ze wskazówkami jak się przed nią chronić oraz pierwszą polską pracę poświęconą higienie i dietetyce. W jego księgach znaleziono też najstarszą wzmiankę o zachorowaniu w Polsce na syfilis (w 1493 r).

Wiek XVI był również złotym okresem literatury pięknej. Rozwijał się wówczas język polski – literacki i naukowy, powstawały nowe słowa i pojęcia, tworzące terminologię różnych dyscyplin. Pierwsze naukowe studium języka polskiego opracował **Jan Mączyński** (był to obszerny słownik łacińsko-polski). Pierwszą gramatykę języka polskiego opracował **Piotr Statorius-Stojeński**. W europejskiej filozofii klasycznej trwale miejsce zajął **Andrzej Patrycy Nidecki**, najwybitniejszy w owym czasie na świecie znawca Cyncerona. Zebrał on rozproszone pisma Cyncerona, dokonał ich rekonstrukcji i objaśnił, stosując nowe metody krytycznego opracowania tekstu. Wybitnymi filologami-latynistami byli także: **Wojciech Nowopolczyk**, **Benedykt Herbst**, **Szymon Marycjusz z Pilzna** i **Jakub Górski**. Początki filologii hellenistycznej w Polsce związane są z **Wacławem Kolerem** – lekarzem, hebraistą i znawcą greki. Najwybitniejszym hellenistą (i przy okazji geodetą) był **Stanisław Grzepski**. Wydał on w 1566 r., pierwszy napisany po polsku podręcznik techniczny „*Geometria to jest miernicka nauka*”, poświęcony teorii i różnym metodom miernictwa. Stworzył też polską terminologię dla miernictwa oraz wydał w Antwerpii cenną pracę o starożytnych monetach i miarach, co przysporzyło mu sporo rozgłosu w Europie. Zasłużonymi hebraistami byli: arianin **Szymon Budny**, pisarz i teolog oraz jezuita ks. **Jakub Wujek**, teolog i tłumacz. Głównym dziełem jego życia był polski przekład *Starego i Nowego Testamentu*. Biblia ks. Wujka stała się samodzielnym, wspaniałym dziełem literackim czytany później przez wiele pokoleń. Zajęła trwałe miejsce w polskiej kulturze narodowej i do dziś zadziwia pięknem stylu i bogactwem języka.

Tradycje logiki w Polsce chlubnie podtrzymywał **Adam Burski**, filozof i filolog. Zarysem logiki i metodologii indukcyjnej wyprzedził Bacona, 16 lat przed opublikowaniem „*Novum Organum*”, nawoływał by oprzeć naukę o doświadczenie i indukcję. Poszukiwanym w Europie ze względu na poziom stało się kompendium logiki, opracowane przez prof. Akademii Wileńskiej – **Marcina Śmigleckiego**.

W poł. XVI w. pojawił się pierwszy pisany po polsku podręcznik pedagogiki – **Erazma Glicznera**. Klasykiem polskiej pedagogiki można nazwać wspomnianego już **Szymona Kociolka z Pilzna**, znanego jako **Marycjusz**. W swym głównym dziele „*O szkołach*” omawia znaczenie szkół dla rozwoju Rzeczypospolitej, wagę właściwego kształcenia króla, działaczy państwowych i w ogóle całego społeczeństwa oraz próbował dostosować programy szkół polskich do życia praktycznego i potrzeb państwa. Etykę traktował jako naukę świecką, niezależną od teologii, głosił też ideę uwolnienia szkolnictwa od wpływów Kościoła.

Nauki ścisłe

Złoty wiek obfitował także w dokonania na polu nauk ścisłych i przyrodniczych. Duże osiągnięcia zanotowała wtedy polska geografia. Wszystkie dzieła takich autorów jak: **Macieja z Miechowa**, **Marcina Bielskiego**, **Marcina Kromera** czy **Macieja Strykowski** stanowiły niemały wkład w rozwój nowożytnego poznania europejskiego wschodu.

Ojcem kartografii polskiej nazywa się słynnego w Europie twórcę map, geografa i historyka, **Bernarda Wapowskiego**. Dokonał on sam wielu potrzebnych mu do wykreślenia map pomiarów astronomicznych. Znaczący twierdzą, że osiągnął dość wyjątkową w tamtej epoce dokładność w oznaczeniach położenia geograficznych, uwzględnił też bardzo gęstą sieć wód i większość miejscowości.

Wśród nauk przyrodniczych, uprawianych czynnie w Polsce, ożywiła się w XVI w. alchemia. Protektorem alchemii stał się wojewoda sieradzki, **Olbracht Łaski**, dyplomata i podróżnik. Przywoził do Polski uczonych alchemików, urządził laboratoria w swoich zamkach i na alchemię roztrwonął fortunę. Nie miał zasług naukowych lecz rozbudził zainteresowania alchemią.

Prawdziwie wielką sławę w Europie w dziedzinie nauk chemicznych zdobył **Michał Sędziwój**, doradca królów i cesarzy, w przekonaniu ówczesnych jedyny posiadacz kamienia filozoficznego. Główne jego dzieła przypadły na początek w. XVII – „*Dwanaście Traktatów o Kamieniu Filozoficznym*”, „*Dialog Merkuriusza Alchemika i Przyrody*” – satyra na alchemików, tłumaczone na jęz. niemiecki, czeski, francuski, holenderski, włoski, angielski i rosyjski doczekały się kilkudziesięciu wydań w XVII i XVIII w. W dziełach Sędziwoja znalazł się pierwszy chyba w ogóle w miarę trafny opis tlenu. Polski alchemik mówił bowiem o „pokarmie żywota, ukrytym w powietrzu”, dzięki któremu żyją ludzie, zwierzęta i rośliny. Sędziwój sugerował nawet, iż ów pokarm żywota miałyby dostawać się z powietrza do krwi.

Alchemia w owym czasie stała się pomocna medycynie, jako że stosowano coraz częściej w lecznictwie preparaty chemiczne. Prawdziwym ojcem medycyny polskiej należy nazwać **Józefa Strusia**. Wniósł on wielki, twórczy wkład do fizjologii, tworząc naukę o pulsie. W swym świetnym dziele podał m.in. rodzaje tętna i znaczenie ich rozpoznawania dla diagnostyki. Zdawał sobie świetnie sprawę ze znaczenia pracy systemu krwionośnego w organizmie, przewidział istnienie nerwów naczyniowo-ruchowych i pierwszy też przedstawił graficzny wykres tętna. Drugą polską i również europejską znakomitością medyczną był **Wojciech Oczko**. Pozostawił on dwa główne dzieła, napisane wbrew tradycji, po polsku. Są one niezastąpionym źródłem szesnastowiecznej polskiej terminologii lekarskiej. Tak np. dzieło „*Przymiot*” z 1581 r. – zawiera naukowy opis syfilisu: objawów choroby, jej następstw i leczenia. Wiedzę o kile uzupełnił Oczko nowymi wynikami własnych obserwacji, obalił też wiele przesądów na temat tej choroby. Można go śmiało nazwać pierwszym lekarzem specjalistą, prekursorem polskiej wenerologii. Zapoczątkował też rozwój balneologii: w pracy „*Cieplice*” z 1578 r. opisał krajowe źródła lecznicze i możliwości ich działania. Ufundował on wiele szpitali i przytułków dla ubogich chorych. Miano prekursora pediatrii polskiej zyskał **Jan Chrościejewski** z Poznania, opracowując i wydając w Wenecji podręcznik pediatrii. Z kolei Andrzej Grutinius, prof. medycyny Uniwersytetu Krakowskiego, opisał stan choro-

bowy zwany melancholią, dając dowód, że lekarze interesowali się także zaburzeniami systemu nerwowego. Warto wspomnieć tu także **Andrzeja Glabera** z Kobylina, który właściwie nie był lekarzem, a raczej wybitnym erudytą, tłumaczem, pierwszym chyba w Polsce popularyzátorem nauki i współtwórcą polskiej terminologii naukowej. Napisał on, z myślą nie tylko o specjalistach, kilka popularnych rozpraw o problemach medycznych – m.in. o zapobieganiu dżumie, o opiece nad położnicami, o puszczaniu krwi. Glaber był także pierwszym w Polsce rzecznikiem emancypacji kobiet – np. żądał dla nich dostępu do nauki i oświaty na równi z mężczyznami.

Odrodzenie w Polsce przyniosło także pewien postęp w słabo dotąd rozwijanych naukach: botanice i zoologii. Botanika nadal była całkowicie prawie związana z potrzebami lecznictwa i też lekarze się nią głównie zajmowali. Pierwszą pracą botaniczną był sławny w XVI w. „*Herbarz polski, to jest o przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych i innych rzeczy do lekarstw należących księgi dwoje*” **Marcina z Urzędowa**. Był on wielkim znawcą roślin, obserwował je w naturze, a także badał ich lecznicze działanie. Porównywał własne obserwacje z przekazami wiedzy starożytnych, umiał oddzielić informację prawdziwą od przesądów – był więc prekursorem botaniki i w pewnej mierze farmakologii. Również **Szymon Syreniusz**, lekarz i przyrodnik, pierwszy prof. botaniki w Akademii Krakowskiej, całe prawie życie zbierał materiały do swego zielnika, wydanego pt. „*Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią*” badając rośliny w Małopolsce, w Tatrach, Beskidach, na Podolu i Pokuciu. Dzieło to liczyło ok. 1550 stron.

W XVI-wiecznej Polsce nie interesowano się specjalnie biologią, dlatego też pism z zakresu zoologii było znacznie mniej. Właściwie wiadomości takie potrzebne były raczej dla celów medycznych, rolniczych czy myśliwskich. Szczególnie cenione i ze znanstwem uprawiane było w owym czasie myślistwo. Pierwszy podręcznik „*Myślistwo ptasze*”, dotyczący tego tematu wydał **Mateusz Cygański**, który choć nie był uczonym, za to świetnym obserwatorem i w pełni zasługuje na miano ojca ornitologii polskiej, gdyż opisał 147 gatunków ptaków (z 90-ciu dziś ustalonych rodzajów) i sposoby ich łowienia. W XVI-wiecznej Polsce bardzo szybko rozwijała się gospodarka rolna. Nie zabrakło też prac i na ten temat. **Anzelm Gostomski**, wojewoda rawski, napisał pierwszy polski podręcznik rolniczy pt. „*Gospodarstwo*”, w którym przedstawił, nowoczesne na owe czasy, sposoby prowadzenia gospodarstwa wiejskiego i pewne ciekawe rozważania ekonomiczne z tego zakresu. Potrzebom rolniczym służyły też dwa doskonałe dzieła z zakresu techniki. Wspomnianego już wcześniej **Stanisława Grzepskiego** podręcznik techniczny pt. „*Geometria ...*” oraz podręcznik budownictwa wodnego **Olbrychta Strumińskiego** o hodowli ryb i technice budowy grobli, młynów, przepustów wodnych itp.

9. TARNÓW W DOBIE RENESANSU

"Perła Renesansu" - tak o **tarnowskiej Starówce** mówią wybitni znawcy sztuki. Tarnów w dobie Renesansu był jednym z najpiękniejszych miast w Polsce. Monumentalny kościół parafialny, wspaniały ratusz, bogate kamienice mieszczańskie o ciekawej architekturze i interesujących polichromiach fasad stwarzały wspaniały widok. W początkach XVI wieku Tarnów liczył około 1200 mieszkańców. Miasto posiadało mury obronne, wodociągi i kanalizację. Zamożni mieszkańcy trudnili się rzemiosłem i handlem. Właścicielem Tarnowa był w

Kamienice tarnowskiego rynku

Rynku, Dom Mikołajowski, Dom Florencki, Ratusz, przepiękne, monumentalne pomniki nagrobne w Bazylice Katedralnej oraz górujące nad miastem ruiny wspaniałego niegdyś zamku rodu Tarnowskich.

Tarnowska starówka, zwana "perłą polskiego renesansu", jest jednym z najpiękniejszych przykładów renesansowego układu architektonicznego polskich miast.

Katedra w Tarnowie

Rynek, wytyczony w chwili lokacji miasta w 1330r., otaczają kamienice, wzniesione w większości w XVI - XVIII w. Do najcenniejszych należą, znajdujące się w północnej pierzei, dwa renesansowe budynki z podcieniami, oznaczone numerami 20 i 21. Obecnie mieści się w nich siedziba Muzeum Okręgowego.

Centralnie ulokowany **Ratusz**, pierwotnie gotycki, wybudowany w połowie XIV w., wielokrotnie przebudowywano, nadając mu ostatecznie jednoznaczne cechy stylu renesansowego. Bryłę budynku wieńczy ceglana, nietynkowana attyka z dwudziestoma ośmioma blendami. Grzebień attyki zdobią kamienne woluty, sterczyny i 14 maszkaronów.

Bazylika Katedralna, najbardziej reprezentacyjny zabytek Tarnowa, powstała w XIV w. w duchu gotyku. Dzisiejszy wygląd neogotycki, otrzymała po gruntownej renowacji i częściowej przebudowie w latach 1889-1900. Świątynia słynie z monumentalnych renesansowych na-

tym czasie wybitny polityk, człowiek światły i bywały w świecie, hetman wielki koronny Jan Tarnowski.

Rezydencją hetmana był odziedziczony po przodkach **zamek na Górze Św. Marcina**, oddalony od miasta o około 2 km. W latach dwudziestych XVI w. miasto otoczone zostało nowymi fortyfikacjami, których fragmenty częściowo zrekonstruowane w latach 60. ubiegłego wieku można oglądać współcześnie. Dziś możemy wędrować uliczkami Tarnowa i podziwiać renesansowe kamieniczki w

grobków przedstawicieli rodu Tarnowskich oraz manierystycznego Ostrogskich, które uchodzą za jedne z najwybitniejszych polskich dzieł sztuki takich mistrzów jak: Bartłomiej Berecci, Jan Maria Padovano i Jan Pfister. Pomnik nagrobny Barbary z Tęczyńskich Tarnowskiej jest uważany za najpiękniejszą rzeźbę doby Renesansu przedstawiającą kobietę w całej Europie. W 2006 roku w katedrze zostało ustanowione Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej.

W zaulku za Katedrą znajduje się **Dom Mikołajowski**, jedna z najpiękniejszych i najstarszych kamieniczek w Tarnowie, wzniesiona w 1524 r. Mające tutaj swoją siedzibę Muzeum Diecezjalne, posiada w swoich zbiorach wyjątkowy eksponat - oryginał ołtarza pochodzący z wpisanego na listę UNESCO kościółka w Lipnicy Murowanej.

Kolejnym przykładem budownictwa renesansowego jest **Dom "Florencki"** - II poł. XVI w. z elewacją frontową podwieszoną na poziomie piętra na charakterystycznych kamiennych kroksztynach.

Ratusz w Tarnowie

Pierwotny budynek, gotycki z XIV wieku, przebudowany został w XVI wieku pod kierunkiem **Jana Marii Padovano** w stylu renesansowym. Był to parterowy budynek składający się z dwóch izb, sklepionych i podzielonych sienią oraz z podstawy dzisiejszej wieży z charakterystycznymi okienkami. Służył wtedy jako siedziba władz miasta. W ratuszu odbywały się zebrania rady miejskiej oraz sądu wójtowsko - ławniczego. Tutaj znajdowała się również miejska waga. W wyniku przebudowy poszerzono jego południowo-wschodnią część dobudowując ryzalit ze schodami prowadzącymi na wzniesione piętro. Dach został zasłonięty attyką zdobioną sterczynami, wolutami i maskaronami. Równocześnie dobudowano górną - okrągłą - część wieży. Na szczycie hełmu znajduje się herb rodu Sanguszków - Pogoń. Od strony południowej znajduje się dzieło Villaniego - główny renesansowy portal (z kamienia pińczowskiego) z dwoma pilastrami i trójkątnym tympanonem. Dach ratusza pokryty jest miedzianą blachą. Zasłania go attyka przypominająca fragmenty krakowskich Sukiennic. Na północnej i południowej ścianie ratusza znajdują się tarcze zegarowe. Wewnątrz ślady dawnej polichromii. W 1792 r. ratusz został prawie całkowicie zniszczony pożarem. Odbudowano go ze znacznymi zmianami. W latach 1889 - 1892 był remontowany. Ratusz jest obecnie siedzibą państwowego Muzeum w Tarnowie, które rozpoczęło działalność w 1945 r. W salach ekspozycji muzealne, m.in. stała wystawa portretu sarmackiego. Ratusz znajduje się na Szlaku Renesansu w Małopolsce.

Dom Mikołajowski

Budynek przy placu Katedralnym 5. Zbudowany na murze miejskim w 1524 roku przez Jana Mikołajowskiego stanowi jeden z najstarszych budynków Tarnowa. Pierwotnie użytkowany przez duchowieństwo, później jako pomieszczenie dla szkoły i kolonia akademicka. Obecnie stanowi wraz z sąsiednimi kamieniczkami siedzibę Muzeum Diecezjalnego. Zachowały się w nim częściowo drewniane stropy i fragmenty polichromii, gotyckie obramowania okien, dwa kamienne późnogotyckie portale.

Bazylika katedralna Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Tarnowie - w okresie renesansu kolegiata

Kościół wzniesiony został w I połowie XIV w. Od początku swojego istnienia nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Był na tyle okazały, że w 1329 odbyła się w nim konsekracja biskupa Jakuba Strepy – późniejszego arcybiskupa halicko-lwowskiego. W 1400 biskup krakowski Piotr Wysz wznosił go do godności kolegiaty, powołując przy nim do istnienia Kapitułę Kolegiacką, która w czasie erygowania liczyła 3 prałatury i 2 kanonie. Pod koniec XVIII w., w związku z utworzeniem przez papieża Piusa VI Diecezji Tarnowskiej, świątynia otrzymała tytuł katedry. Kościół rozbudowywany był w XVIII i XIX wieku.

W latach 1889-1897 miała miejsce gruntowna, neogotycka, przebudowa. W 1898r., z okazji 50-lecia panowania Franciszka Józefa I na wieży katedry umieszczono złożoną koronę. List Apostolski "Cum beatissima" z 1972 nadał kościołowi tytuł Bazyliki Mniejszej.

Do najważniejszych renesansowych elementów kościoła należą:

a) sklepienie z gwiaździste (ok. 1514 r.) w kaplicy Rozesłania Apostołów (ufundowanej w 1415 r. przez rycerstwo powracające spod Grunwaldu),

b) renesansowy pomnik nagrobny Barbary z Tęczyńskich Tarnowskiej z ok. 1536, wykonany przez J. M. Padovano; jest to arcydzieło renesansowej rzeźby nagrobnej w skali europejskiej; jest też nazywany najpiękniejszym renesansowym wyobrażeniem kobiecym w Polsce,

c) kruchta południowa z pocz. XVI w., z gwiaździstym sklepieniem, oraz bogato rzeźbiony kamienny portal z 1516 r.

d) pomnik nagrobny księdza Marcina Łyczki, prepozyta kapituły kolegiackiej (wykonany po 1578 r.) w kaplicy Krzyża

Nagrobek Barbary z Tęczyńskich Tarnowskiej

Pomnik Barbary z Rożnowa Tarnowskiej

Pomnik trzech Janów Tarnowskich

Świętego pochodzącej z ok. 1400 r.,

e) kaplica św. Anny z 1514 r., z gwiaździstym sklepieniem oraz renesansowym nagrobkiem trzech Janów Tarnowskich, przeniesiony z prezbiterium i usytuowany wg założenia Jana Marii Padovano ufundowany przez Jana Hetmana Tarnowskiego około 1536 r., wykonany w wawelskiej pracowni Bartłomieja Berecciego; pomnik upamiętnia Ojca Hetmana Tarnowskiego - Jana Amora /+1500/, brata Hetmana Jana /+1515/ oraz zmarłego w niemowlęctwie synka Jana Aleksandra /+1515/,

f) późnorenesansowy pomnik nagrobny ks. K. Branickiego, wykonany po 1602 r. w warsztacie Santi Gucci'ego,

g) umieszczony również w prezbiterium Pomnik Barbary z Rożnowa, wnuczki Zawiszy Czarnego i matki Jana hetmana Tarnowskiego, zmarłej w 1517 r.; powstał około 1520 r. i jest przykładem przyswajania sobie stylu renesansowego przez rodzimych artystów, autor nagrobka pozostaje jednak nieznany; pomnik jest wykonany z piaskowca,

Nagrobek hetmana Jana Tarnowskiego

Górna część nagrobka z postacią hetmana

Nagrobek Zofii z Tarnowskich Ostrogskiej

h) najwyższy w Polsce renesansowy nagrobek, pomnik Tarnowskich, monumentalny, przyścienny upamiętniający hetmana Jana Tarnowskiego /+1561/ i Jana Krzysztofa /+1567/, wysoki na 13 m o szerokości 6,60 m został wykonany w części architektonicznej z piaskowca, kolumny, tablice i postacie z marmuru węgierskiego, oraz inne detale z alabastru; pomnik jest dwukondygnacyjny, posiadający wygląd frontonu świątyni greckiej; jedyny motyw religijny tego dzieła to rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego na szczycie; sceny batalistyczne przedstawione w alabastrze to pochod spod Obertyna /1531/, zdobycie Staroduba podczas wojny z Moskwą /1535/ oraz bitwa pod Chocimiem / 1538/; twórcą pomnika jest Jan Maria Padovano; u stóp pomnika znajduje się wejście do krypty grobowej Tarnowskich,

i) umieszczony obok poprzedniego nagrobek córki hetmana, Zofii Ostrogskiej /+1570/, żony hetmana wielkiego litewskiego Konstantego Wasyla Ostrogskiego; pomnik został wykonany w marmurze, według zamysłu Padovano, być może przez Wojciecha Kuszyca lub przez włoskiego rzeźbiarza Hieronima Canavesi'ego wkrótce po śmierci Zofii.

Kościół św. Trójcy w Tarnowie

Jest to jeden z najstarszych kościołów Tarnowa, niegdyś położony poza miastem, przy drodze prowadzącej na zamek Tarnowskich. Wzniesiony został w latach 1595 - 1597 w ówczesnej podtarnowskiej wsi Terlikówka z inicjatywy księdza Łukasza Godzinki, seniora wikariuszy kolegiaty tarnowskiej. Konsekracji kościoła dokonał w 1597 roku biskup krakowski kard. Jerzy Radziwiłł. Późnogotycko-renesansowy, drewniany, orientowany kościół konstrukcji zrębowej z niewysoką barokową wieżą z ośmioboczną latarnią nakrytą baniastym hełmem. Wnętrze nakryte stropami płaskimi z polichromią z początku XX wieku. W późnorenansowym ołtarzu głównym znajduje się obraz przedstawiający Trójcę Świętą w typie ikonograficznym zwanym Tronem Łaski, malowany na desce ok. 1600 roku.

Zamek Tarnowskich na Górze św. Marcina

Zamek w Tarnowie, pierwotnie gotycki, został zbudowany w pierwszej połowie XIV wieku na polecenie Spycimira herbu Leliwa; znajdował się na trasie szlaku handlowego biegnącego z Krakowa na Ruś. Z dokumentów źródłowych wynika, że kaplicę zamkową konsekrował w 1331 roku biskup krakowski Jan Grot. W późniejszym okresie zamek stanowił siedzibę rodową Tarnowskich; w połowie XVI wieku został rozbudowany i zmodernizowany w stylu renesansowym przez hetmana wielkiego koronnego Jana Tarnowskiego. W 1528 na zamku w Tarnowie przebywał przez pięć miesięcy wygnany król Węgier Jan Zápolya. Po śmierci hetmana w 1561 roku zamek przeszedł w ręce Ostrojskich, a w 1742 roku stał się własnością Sanguszków.

Około 1690 roku zamek był już częściowo zrujnowany; w 1770 roku Sanguszkowie nakazali jego rozbiórkę. W 1848 roku na części terenu zamku górnego zaczęto wznosić kopiec dla uczczenia pamięci ofiar rzezi galicyjskiej 1846 roku, zwanej też *rzezią tarnowską* (nieukończony), co przyczyniło się do dalszego zniszczenia ruin.

Warownia, kilkakrotnie rozbudowywana, składała się z zamku górnego, wzniesionego na planie zbliżonym do prostokąta o wymiarach 32 metry na 15 metrów, i zamku dolnego o wydłużonym kształcie, otoczonego fosą. W trakcie rozbudowy prowadzonej w XVI wieku przez hetmana Jana Tarnowskiego zamek otoczono nowymi fortyfikacjami: od strony wschodniej powstała potężna ceglana budowla o murach grubych na 4 metry, ze strzelnicami dla broni ręcznej, tzw. arsenał; łączyła się ona z murami obwodowymi. Hetman Jan Tarnowski prowadził w tym okresie także rozbudowę fortyfikacji zamku w Rożnowie.

Na terenie Góry Świętego Marcina zachowały się niewielkie fragmenty murów i wież, w tym zachodniej wieży zamku górnego, oraz pozostałości tzw. arsenału.